

MEHMET AKİF'TE DİN VE TOPLUM SORUNU

Doç. Dr. Mehmet Bayyığit

Sosyolojiyi toplumun mevcut sorun ve açmazlarını anlamak ve çözümlenmek amacı ile mevcut veri ve bilgileri değerlendiren bir bilim⁽¹⁾ olarak tanımladığımızda, Mehmet Âkif'in eserlerini sosyolojik, kendisini de çok iyi bir gözlemci (iştirakçi müşahid) ve araştırmacı sıfatıyla toplumu ve toplumsal sorunları teşhis edip, çözümler öneren bir toplumcu şair olarak değerlendirmek mümkündür.

Âkif, yaşadığı zaman ve mekanı olumlu-olumsuz bütün boyutlarıyla eserine aksettiren, sorunları tesbitle yetinmeyip, çareler, çözüm yolları arayan bir düşünce ve eylem adamıdır. Onda toplumsal olan, her zaman bireysel olanın üstündedir. Hiçbir şiirinde bireysel duygu ve sorunlarına kapılmamıştır. Bu nedenle Mehmet Âkif, edebiyatımızda Namık Kemâl'le başlayan toplumsal şiir anlayışının en güçlü ve en büyük temsilcidir. Onun eserlerinde en ince detayı bile göz ardı etmeyen bir gözlem ve tasvir titizliğinin yanı sıra, toplumumuzun geçirmekte olduğu, sosyokültürel değişimleri de görürüz. Bu bakımdan Âkif, topluma çevrilmiş bir fotoğraf objektifi gibidir⁽²⁾.

O, gerçeklerin peşindedir, bu nedenle realist bir şairdir:

"-Hayır, hâyal ile yoktur benim alış verişim...

İnan ki: her ne demişsem, görüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!⁽³⁾

Şiir, gerçeği dile getirerek, toplumu islah etmek için kullanılacak bir araçtır.

Mehmet Âkif Safahat'tan önce, (ilk Safahat'ı 1911 yılında), gençlik yıllarında birçok şiir yazmasına rağmen, toplum sorunlarına yönelmesiyle bütün bu şiirlerinden vazgeçer, bunları yayınlamadığı gibi birçoğunu da imhâ eder.

(1) Korkut Tuna, "Sosyoloji ve İdeoloji", I. Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi BİLDİRİLER, 7-11 Mayıs 1984, Erzurum 1989, s. 461.

(2) Faruk K. Timurtaş, Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz, İst. 1962, ss. 33-35.

(3) Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, "Dördüncü Kitap-Fatih Kürsüsünde" Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İst. 1987, s. 208.

"- Ben arkadaşlarıma yüzer beyitli mektuplar yazardım. (Ziya Paşa) üslûbunda terki-i bendim, terci-i bendim vardı. Fakat, bugün bunların bir mısraı bile hatırımda kalmamıştır! Kendimi milletimin huzurunda gördüğüm günden beri san'attan ziyâde cem'iyeti düşünmek istedim. Ne ona yâr olabildim, ne buna..."⁽⁴⁾

Şair, dönemin şiir anlayışının artık değişmesi gerektiği görüşündedir. Şiir, sanat kaygısından çok sosyal realiteye yönelmelidir. Çünkü sözün güzelliği için, gerçek fedâ edilemez. Sanat yapayım derken samimiyetin, başka bir ifade ile gerçeğin yok edilmesine tahammülü yoktur.

"Bana sor sevgili kari, sana ben söyleyeyim.

Ne hüviyette şu karşında duran eş'arım.:

Bir yığın söz ki samimiyeti ancak hüneri;

Ne tasannu bilirim çünkü, ne sanatkârım"⁽⁵⁾

Âkif, Servet-i Fünûn sanatçılarının "Sanat sanat içindir" sloganına karşı çıkarak, bu düşüncenin artık iflas ettiğini Batı romanından örneklerle açıklar. "San'atı bir takım emellere, sefil ve müstekreh maksadlara âlet edinmektense ulvî, pâk, asîl, necîb duygulara, düşüncelere vâsıta kılmak elbette daha ma'kul bir hareket olur"⁽⁶⁾ diyerek sanatın misyonunu belirleyen Âkif, "(San'at san'at içindir) düsturu ölmüştür. Cem'iyete, hayata yaramayan san'at yerin dibine batsın!.." ⁽⁷⁾ düşüncesini de bütün hayatı boyunca sanatının temel ilkesi yapmıştır.

Bu nedenle, Âkif'in eserlerinde, yaşadığı dönemin olaylarını, toplumun mevcut sorun ve açmazlarını, hayatın çeşitli yüzlerini bütün çıplaklığıyla görmek mümkündür. Zaten eserine "Safahat" adını vermesi de bunun içindir.

Mehmet Âkif'in yaşadığı yıllar, sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik alanlarda büyük değişmeler olduğu, toplumun büyük kargaşaya, sürüklendiği, ızdıraplı, sancılı bir zaman dilimine rastlar. Osmanlı Devletinin önlenemeyen çöküş sürecindeki büyük hâdiseler (Türk-Rus, Türk-Yunan, Balkan ve Birinci Dünya Harpleri, Millî Mücadele) ve yine bütün bu hadiselerin yanısıra toplum yapımıza musallat olan cehalet ye's, aile hayatının bozulması, tembellik, meskenet, eğitimsizlik, ahlâkî yozlaşma... gibi sosyal bünyemizdeki dejenerasyon, toplumu bir kaosa sürüklemişti. Ve yine "gelen ve düşen

(4) Hasan Basri Çantay, Âkifnâme (Mehmet Âkif), İst.1966, s. 55.

(5) Safahat, "Birinci Kitap", s. 5.

(6) Hasan Basri Çantay, a.g.e., s. 54.

(7) A.e., s. 52

hükümetler, şahsî kinlerin siyasî kanaatlere karıştığı jurnaller, hürriyet adına hürriyetsizlik, disiplin namına anarşi, fırka ve cemiyetlerin kıyasıya döğüşleri arasında millî vahdet gittikçe bozuluyor, ortalığı bürüyen karışıklık içinde gerçeğin ne olduğunu görmek mümkün olamıyordu'.⁽⁸⁾

Bütün bu üst üste gelen felâketlerden kısmen de olsa kurtulabilmek amacıyla, toplumun her kesiminden aydınların, devlet adamlarının yeni toplum modeli arayışlarına tanık oluyoruz. Askerî, siyasî, sosyo-kültürel, ekonomik alanlardaki çözümleri önleyecek bu arayışlar farklı düşünce akımlarını ortaya çıkardı. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi bîriz bir şekilde savunulan bu düşünce akımlarını üç ana başlık altında toplamak mümkündür; İslâmcılık, Türkçülük, Batıcılık.

İşte Mehmet Âkif'i 1908'den sonra İslamcı ve toplumcu bir şair ve "mütefekkir" olarak bu kurtuluş mücadelesinin içinde buluyoruz.

Bu dönemde O, bir yandan İslâm ideâlini anlatır; İslâm'ın nasıl anlaşılması gerektiği hususunda Batıcılara cevap verirken, Türkçülere "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı şiiriyle gerçeği göstermeye çalışır. Almanya ve Necid seyahatlarıyla Batı'yı ve Doğu'yu daha iyi tanıma fırsatı bulan Mehmet Âkif'in toplumsal sorunlarda fikir kaynağı bizzat toplum ve toplumda yaşayan düşünce olmuştur.⁽⁹⁾ Yani O, toplumun değer yargılarının ana dinamiği olan İslâm'ı, düşüncesinin temeline oturtmuş, seçimini ondan yana yapmıştır.

Devletin içinde bulunduğu nazik durumdan kurtulabilmesi için ortaya atılmış, çoğunlukla da iyi niyet ve samimiyetin ifâdesi olan düşünce akımlarını anlatmak konumuzun dışındadır. Ancak, Mehmet Âkif'in mensubu bulunduğu İslâmcılık düşüncesine kısaca bakış faydalı olacaktır. Târihi süreci içinde "Osmanlı ülkesindeki İslâmcılık hareketini "bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi" olarak Osmancılık hareketinin devamı, milliyetçilik ve bir ölçüde Türkçülük cereyanının öncesi şeklinde ele almak doğru olur. ... İslâmcılık, ittihad-ı İslâm adı altında 1870 yılından itibaren Osmanlı devletinin hâkim siyasî düşüncesi olmakla beraber, bir fikir hareketi olarak ortaya çıkışı, yaklaşık 40 sene sonra II. Meşrutiyet sonrasında Sırat-ı Mustakim'in 14 Ağustos 1908'de yayın dünyasına girişiyle başlatılmaktadır ." ⁽¹⁰⁾

(8) M. Orhan Okay, Mehmed Âkif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi, Ankara 1989, s. 58.

(9) Sezai Karakoç, Mehmet Âkif, 6. bs., İst.1987, ss.21,22.

(10) İsmail Kara, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I. İst. 1986, ss.XXVII, XXIX; Ayrıca bkz. Mümtazer Türköne, Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu, İst.1991, ss.32-33.

İslâmcılık düşüncesi ile ilgili çalışmasında İsmail Kara'nın yaptığı tarif, bu düşünce akımını genel hatlarıyla tanımamızı sağlayacaktır. : "İslâmcılık, XIX-XX. yüzyılda, İslâm'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk felsefe, siyaset, eğitim...) "yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metodla Müslümanları, İslâm dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden... kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kaldırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütünüünü ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir".⁽¹¹⁾

Bu tarif aynı zamanda, Mehmet Âkif'in görüşlerinin de ana çerçevesini oluşturduğundan, O'nun toplum görüşünü, mevcut toplumsal sorunlar karşısındaki tutumunu, sözü edilen bu genel ilkeler doğrultusunda değerlendirebilmek imkânı vermektedir.

Mehmet Âkif, herşeyden önce dine sosyolojik anlamını aşan ve toplumu her yönüyle yönlendirecek, biçimlendirecek ve yönetecek anlamlar yükler. Bu anlamda O, idealist bir şairdir. İslâm ideali Safahat'ının bütün sayfalarında karşımıza çıkar. İslâm toplumlarının çökme durumuna gelmelerinin ona göre tek sebebi; İslâm'dan, onun asli kaynaklarından uzaklaşmadır. Aslî kaynaklardan uzaklaşmanın tabii bir sonucu olan, bid'at ve hurafelerde yorulmuş din anlayışının da Âkif'de ciddi bir şekilde sorgulandığını görüyoruz.

"Çalış!" dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup araya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya."⁽¹²⁾

"O rasad-hâne-i dünya, o Semerkand bile,
Öyle dalmış ki hurâfâta o mâzîsiyle:
Ay tutulmuş "Kovalım şeytanı kalkın!" diyerek,
Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek!

.....
"Lafzı muhkem yalınız, anlaşılan, Kur'an'ın:
Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz ma'nânın:
Ya açar Nazm-ı Celil'in, bakarız yaprağına ,

(11) A.e., s. XV

(12) Safahat. "Dördüncü Kitap Fatih Kürsüsünde", s. 233

Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.

İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkıyla bilin ,

Ne mezarlıkta okunmak, ne de fa1 bakmak için!"⁽¹³⁾

Çünkü O, toplumda yaşayan bu din anlayışının değışen çağdaş sosyo-kültürel şartları izahda zorlandığını müşahade etmiş ve bu noktada İslâmî değer hükümlerinin yeniden yorumlanmasını ve buna göre de, dinin "yeniden" aslı şekliyle topluma hâkim olmasını savunmuştur:

"Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı,

Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı"⁽¹⁴⁾

Din, bütün insanlığı, bugünü ve geleceğı kuşatıcı, özü itibariyle evrensel ve ebedidir. Bu nedenle, O, dönemin bir kısım aydınlarınca, dinden bağımsız, dinin saf dışı bırakıldığı toplum düzeni arayışlarına karşı çıkar. Tarihte olduğu gibi, günümüzde de en büyük (gelişmiş) toplumların sağlam bir din duygusuna sahip olduklarını dile getirir.

"Hangi millettir ki efradında yoktur hiss-i din?

En büyük akvâma bir bak: Dîni herşeyden metin."⁽¹⁵⁾

Demek ki din duygusu, gelişmeye engel olmadığı gibi, hatta gelişmenin, "terakki"nin ana dinamiğidir de. Bu husus, geriliğimizin nedeni olarak İslâm'ı gösteren bir kısım aydınlara ısrarla vurgulanır:

"Mütefekkir geçinenler ne diyor sizde bakın:

.....

Bir de din kaydını kaldırmalı, zirâ o belâ,

Bütün esbâb-ı terakkîmize engel hâlâ!"

.....

"Mütefekkirlerimiz dini de hiç anlamamış;

Rûh-ı İslâm'ı telâkkileri gayet yanlış.

Sanıyorlar ki: Terakkiye tahammül edemez;

Asrın âsâr-ı kemâliyle tekâmül edemez".

.....

"Sanıyorlar ki: "Bugün Avrupa tekmil kâfir.

(13) Safahat, "İkinci Kitap-Süleymaniye Kürsüsünde", ss.153,155

(14) Safahat, "Altıncı Kitap - Âsım", s. 381.

(15) Safahat, "Üçüncü Kitap - Hakkın Sesleri", s.198.

Mütedeyyin görünürsek, diyecekler, barbar!

"Libri pansör" geçinirsek, deđişir belki nazar"⁽¹⁶⁾

Şüphesiz, Batı'da Renaissance'la başlayıp Aydınlanma hareketleriyle gelişen kilise/din karşıtı düşüncenin bizde de yankı bulması boşuna değildir. Batı'nın bu dönemde, bilim ve teknoloji alanında baş döndürücü gelişme kaydetmesi, askeri ve fikri üstünlüğü ele geçirmesi, İslam dünyasının hızlı bir şekilde sömürgeleşmesi... gibi etkileyici faktörlerin yanısıra oryantalist ve misyonerlerin değerlerimize saldırıları (Renan..) aydınlarımızı ümitsizliğe itmiştir. Aydınların Batı'daki din anlayışını bize de taşımaları, onları, kurtuluşun ancak dini dışlamak veya fonksiyonlarını sınırlandırmak suretiyle mümkün olabileceği kanaatine götürmüştür. Çünkü din, onlara göre, bugünkü halimizin asıl sorumlusu, bilim ve teknolojinin dolayısıyla "terakki" nin düşmanıdır.

İşte Mehmet Akif, bir kısım aydınının din anlayışlarının yanlışlığını dile getirdikten sonra, beynelmilel özelliğe sahip bilim ve teknolojinin alınmasının kaçınılmaz olduğunu söyler:

"Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atını ,

Veriniz hem de mesâinize son sür'atini.

Çünkü kaabil değil artık yaşamak bunlarsız;

Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin;..."⁽¹⁷⁾

Ancak bu transfer, insanlığın ortak malı olan bilim ve teknoloji ile sınırlı kalmalı, manevî kültürel değerler korunmalı, sağlıklı bir gelişme ve kurtuluşa ancak "mâhiyet-i rûhiyye"miz kılavuzluk etmelidir:

"İyi hatırdı tutun ettiğim ihtârı demin:

Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,

Kendi "mâhiyet-i rûhiyye" niz olsun kılavuz.

Çünkü beyhüdedir ümmîd-i selâmet onsuz".⁽¹⁸⁾

Mâhiyet, bir şeyi tayin eden aslî unsur, bir şeyin hakikati, özü, cevheri. O halde "her millet, yükselmenin sırrını kendinde bulacaktır. Bu iş taklidle olmaz. Batının ilmini, tekniğini almak gerekir. Ancak burada her milletin kendi ruhî mâhiyeti yani o millete mahsus olan özellikler ihmal edilmemeli, onun kılavuzluğunda ilerlenmelidir"⁽¹⁹⁾Bir kısım aydınımızın en büyük açmazı,

(16) Safahat, "İkinci Kitap-Süleymaniye Kürsüsünde", ss 167,170,172

(17) A.e, s.172

(18) A.y.

(19) M. Orhan Okay, Kültür ve Edebiyatımızdan, Ankara 1991, s. 87.

"terakki"de her toplumun kendine özgü olan dinamiklerini gözardı etmeleri hatta yadsıma larıdır.

Mehmet Âkif, bu konuda Japonya'yı güzel bir örnek olarak verir. Çünkü onlar manevî kültür unsurlarıyla "fenni" birbirinden ayırarak, seçmeci bir tavırla sadece Avrupa'nın fennini almışlardır. Fakat moda, şeklinde gelen şeyler milli bünyelerine uymayan, örflerine ahlâklarına aykırı şeyler ise, kapıdan içeri alınmamıştır.

"Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...

O da sahiplerinin lâhik olan izniyle.

Dikilip sahile binlerce basîret, im'ân' ,

Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!

Garb'ın eşyası, eğer kıymeti hâizse yürür;

Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür!"⁽²⁰⁾

Özetle Mehmet Âkif, Avrupâ'nın "ilim ve fenni"nin alınmasından yana olmuş, fakat bilhassa batıcı aydınların sergilediği kayıtsız şartsız teslimiyete karşı çıkmıştır: "Avrupalıların ilimleri, ir- fanları, medeniyetteki, sanayideki terakkileri inkâr olunur şey değildir. Ancak insaniyetlerini, insanlara karşı olan muamelelerini kendilerinin maddiyattaki bu terakkileriyle ölçmek kat'iyen doğru değildir. Heriflerin ilimlerini, fenlerini almalı fakat kendilerine asla inanmamalı, asla kapılmamalıdır"⁽²¹⁾

Mehmet Âkif, bir yandan kendi değerlerine sırt çevirmiş, batıya tam teslimiyetçi aydınları eleştirirken, diğer yandan da her türlü yeniliğe karşı çıkan, körükörüne geleneklerine bağlı, bilgisiz, ümidini yitirmiş halkı da eleştirir. Bu anlamda halkı dört gruba ayırır:

Birinci grup, ilgisiz ve bilgisiz zavallı halktır ki, bunlar İslâm'ın kader inancını yanlış anlamışlardır. Bunlar, yaşadıkları dünyadan haberdar olmadıkları gibi, hükümet de yıkılsa, vatan da elden gitse umurlarında değildir. Mehmet Âkif böylelerini yermeden geçemez:

" Ölürsen, yan gelecek Cennet'inde Mevlâ'nın.

Fena kuruntu değil! Ben derim, sorulsa bana:

"Kabûl ederse Cehennem ne mutlu, amca, sana!"⁽²²⁾

(20) Safahat, "İkinci Kitap-Süleymaniye Kürsüsünde", s. 156.

(21) Mehmet Âkif, "Nasrullah Kürsüsünden", Sebülür - Reşad, C.18, S. 464, 25 Teşrinsâni 1336, s. 250.

(22) Safahat, "Dördüncü Kitap-Fâtih Kürsüsünde", s. 253.

İkinci grup, ümitsizlerdir ki, bu hayata küskün topluluğa göre; ne yapılsa kurtulmanın yolu yoktur. Âkif bunları iki noktadan eleştirir. Birincisi, bu türlü bir hareket tam bir küfürdür; çünkü, Hicr Sûresi 55 ve 56. ayetlerinde Allah buyurdu:

"Kesmeyiniz rûh-i rahmetimden ümîd;
Ki müşrikîn olur ancak o nefhadan nevmîd".⁽²³⁾

İkincisi ise, sebebi ne olursa olsun ümitsizliğin sonucu tembelliktir ve bu da telâfisi mümkün olmayan kötü sonuçlar doğurur.

Üçüncü grup, züppe tâbir ettiği eğlence düşkünü aydın gençlik kesimidir. Ancak, diğer gruplarda olduğu gibi, istisnalarını bu suçlamalardan uzak tutarak, bunların özelliklerini de ayrıntılı bir şekilde anlatır. Bunlar; aykırı kılıklı, utanma duygusu olmayan, eğlenceye aşırı düşkün, karnaval maskarası, fuhuş, içki, kumar irtikâb eden, vatan ve aile bağlarını gereksiz gören, ibadetle işi olmadığı gibi, mukaddesât ile eğlenmeyi marifet sayan, batının güzelliklerini almak gibi bir arzusu da olmayan bir gençliktir ki, bütün şîârı: "rezâil"dir.

Âkif herşeye rağmen, gençlikten beklentilerini dile getirmekten de kendini alıkoymaz. "Yirminci asrın evladı" nın Fransız'ın fuhuşu ve dinsizliğini, Alman'ın birasını alacaklarına, onların ilim ve sanayiini ülkemize getirmelerini ister.

"Fransız'ın nesi var? Fuhuşu, bir de ilhâdi;
Kapıştı bunları "yirminci asrın evlâdı!"
Ya Alman'ın nesi var zevki okşayan? Birası;
Unuttu ayranı, ma'tûha döndü kahrolası!
Heriflerin, hani, dünyâ kadar bedâyi'i var:
Ulûmu var, edebiyâtı var, sanâyii var.
Giden bir avuç olsun getirse memlekete;
Döner muhîtimiz elbet muhî-i mârifete"⁽²⁴⁾

Ama ne yazık ki, Avrupâ nın maarifi değil de, kötülükleri getirilir:

"Kucak kucak taşıyor olmadık mesâvîyi;
Beğenmesek, "medeniyet" diyor; inandık, iyi!
"Ne var, biraz da mâ ârif getirmiş olsa.." desek,;
Emin olun size "hamallık etmedim?" diyecek"⁽²⁵⁾

(23) A.y.

(24) A.e., s. 255.

Dördüncü grup ise, hayatı her zaman "sefâhet" içinde olan, aldirışsız, zevkine düşkün, konser, tiyatro ve sinemalar arası dolaşan fakat yine de bütün bu hayatını monoton bularak tatmin olmayan kesimdir.

En ince ayrıntılarına kadar çizilen bu panoramanın sosyal bünyemizde ne gibi sonuçlar doğurduğunu bize gösteren Âkif, bu olumsuz durumdan nasıl kurtulacağımızı çözüm önerileriyle önümüze serer.

Ona göre en önemli ve âcilen çözülmesi gereken sorun, aydın halk ikileşmesidir. Bu da her iki kesimin mevcut tutumlarının yanlışlığından kaynaklanmaktadır. Tanzimat'dan itibaren batının her alandaki üstünlüğü karşısından komplekse yapılan Osmanlı aydınının, geriliğimizi giderek dine yüklemesi ve bunun sonucu olarak dine karşı olumsuz hatta düşmanlık şeklinde tezahür eden tavrı, halk ile arasının açılmasına sebep olmuştur. Aslında her iki tabakanın da bu ikileşmenin oluşumunda payı varsa da halka yol göstermesi, onların değişen şartlara göre sağlıklı bir şekilde şekillenmelerini sağlaması, yönetme ve yönlendirme konumunda olmaları nedeniyle aydınların payı daha büyüktür. Çünkü Mehmet Âkif'in organizmacı benzetmesiyle, aydın beyin, halk vücut gibidir.

"Sizde erbâb-ı tefekkürle avâmın arası
Pek açık. İşte budur bence vücûdun yarası.
Milletin beyni sayarsak mütefekkir kısmı,
Bilmemiz lâzım olur halkı da elbet cismi.
Bir cemâat ki dimâğında dönen hissiyât,
Cismin â'sâbına gelmez, durur âheng-i hayât,
Felcin â râzını göstermeye başlar â'zâ.
Böyle bir bünye için vermeli her hükme rızâ"⁽²⁶⁾

İşte beyin ile vücut arasındaki bu irtibatsızlık organizmayı felç etmektedir. Yani, toplumun beyninde dönen hisler, bedendeki sinirlere iletilemediği takdirde hayatın âhengi durmakta, felç belirtileri göstermeye başlayan böylesi bir bünye de çaresiz her hükme razı olmak zorunda kalmaktadır.

Mehmet Âkif, bu iki taraf arasındaki sorunun boyutlarının bu kadarla kalmayıp daha da vahim sonuçlar doğurduğunun farkındadır:

(25) A.y. "Sizde erbâb-ı tefekkürle avâmın arası

(26) Safahat, "İkinci Kitap-Süleymaniye Kürsüsünde", s.167.

"Açılıp gitgide artık iki hizbin arası,
 Pek tabii olarak geldi nizâm sırası.
 Yıldırımlar gibi indikçe "beyin"den şiddet ,
 Bir yanardağ gibi fıskırdı "yürek"ten nefret.
 Öyle müthiş ki husûmet: Mütefekkir tabaka,
 Her ne söylerse fenâ gelmede artık halka;
 Hem onun zıddını yapmak ebedî mu'tâdi."⁽²⁷⁾

Çünkü, aydın-halk çekişmesi zamanla çatışmaya dönüşmüş, bu korkunç düşmanlık halkı, aydınların her dediğinin tersini yapmaya kadar götürmüştür. Bu tepkinin en kötü sonucu da, ilme, yeniliğe, fenne, hatta eğitime düşmanlık şeklinde tezahür etmiştir.

O halde, sosyal gelişme, barış ve "terakkî" için, öncelikle aydınlarla halk arasında sağlıklı bir iletişimin tesisi şarttır. Bunun için, aydın zümre, yenileşme adı altında din düşmanlığından vazgeçmeli, halktan kopuk, ona yabancı düşünce ve politikalar üretmeyi/dayatmayı terketmeli, aydın-halk bütünleşmesi mutlaka sağlanmalıdır. Mehmet Âkif "Berlin Hatıraları"nda⁽²⁸⁾ Almanya'nın bu konuda en güzel örneği verdiğini gözlemleriyle anlatır. Bu uçurumun oluşumunda diğer pay sahibi olan halkın da, her türlü yeniliğe salt yeni olduğu için karşı gelmek, eskiye de salt eski olduğu için sahip çıkmak şeklinde ortaya çıkan garip tutumundan, cehaletinden, tem- belliginden, yanlış kader ve tevekkül anlayışından, ümitsizlik ve sefâhetden kurtulması/kurtarılması gerekir ki, bu da ancak "maarif"le sağlanacaktır. Yine iş ve sorumluluk aydına düşmektedir. Halka tutulacak yolu o göstermelidir:

"Başı boş kaldı mı, zirâ, şaşırıp ber-mu'tâd,
 Bulamaz kendiliğinden yolu aslâ efrâd.
 Yalnız gösterilen yol tutulacak yolsa gider;
 Hissidir çünkü onun azmine dâim rehber."⁽²⁹⁾

Ancak aydın, halkın sezgi gücünü hesaba katmalıdır. Çünkü, her ne kadar fertler kendiliğinden yolu bulamazlarsa da, onların sezgileri, gösterilen yolun tutulacak yol olup-olmadığı hususunda onlara kılavuzluk etmektedir.

Âkif'in en büyük korkusu, aydınlarla halk arasındaki uçurumun

(27) A.e, s.168.

(28) Bkz. Safahat, "Beşinci Kitap-Berlin Hatıraları", s. 301.

(29) Safahat, "İkinci Kitap-Süleymaniye Kürsüsünde", s.170.

kapatılmaması halinde, bu durumun zavallı millete mezar olacağıdır.

" ...Evet, ortada bir pis uçurum,
Var ki, gündün güne dehşetleniyor, korkuyorum,
-Kapatılmazsa gelip bir yere şâyet efkâr-
Olmasın millet-i merhûmeye bir kanlı mezar."⁽³⁰⁾

Mehmet Âkif'e göre, sosyal bünyemizdeki önemli hastalıklardan birisi de tefrikadır. Tefrikayı iki kısımda mütalaa etmek mümkündür. İlki, toplum içinde çeşitli nedenlerle -post kavgaları, menfaat çatışmaları, grupçuluk, komitecilik, kişisel ihtiraslar...- ortaya çıkan ayrılık, ikincisi de, millet ve toprak bütünlüğünü tehlikeye atan kavmiyetçilikten doğan ayrılıktır.

Mehmet Âkif, gerek şiirlerinde gerekse vaazlarında vahdetin, sosyal bütünleşmenin en büyük düşmanı olan tefrikanın, toplumsal çözülme ve çöküşü de beraberinde getireceğini ısrarla vurgular. "Hâlâ mı boğuşmak?" adlı şiirine bir ayet (Enfâl, 8146) mealiyle başlangıç yapar: "Birbirinize de girmeyin ki, maneviyâtınız sarsılmasın, devletiniz gitmesin."

"Sen! Ben! desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;
Milletler için işte kıyâmet o zamandır."⁽³¹⁾

Milletin içindeki ayrılıkçı düşünceler ve davranışlar, tarih boyunca birçok toplumların felâketine sebep olmuştur. İslâm tarihini gözden geçirecek olursak, dünyanın değişik bölgelerinde kurulan ne kadar İslâm devletleri varsa hepsi tefrika yüzünden bağımsızlıklarını kaybetmiş, başka milletlerin boyunduruğu altına girmişlerdir. Emevîler, Abbasîler, Fatımîler, Gaznelîler, Moğollar, Selçuklular, Mağribliler, İranlılar, Faslular, Tunuslular, Cezayirliiler... hep bu ayrılık-gayrılık hislerine kapıldıkları için saltanatlarını kaybettiler. Demek ki milletler topla, tüfekte, ordularla yıkılmıyor, ancak aralarındaki iletişim çözülerek, herkes kendi dardına, menfaatine, kendi havasına düştüğü zaman yıkılıyor.⁽³²⁾

"Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez."⁽³³⁾

Tarihte olduğu gibi, günümüzde de başımıza gelen bunca musibetlerden hâlâ ders alınmayacak mıydı?

(30) A.y.

(31) Safahat, "Yedinci Kitap-Gölgeler", s. 423.

(32) Mehmed Âkif, a.g.m, s. 253.

(33) Safahat, "İkinci Kitap-Süleymaiye Kürsüsünde", s.164.

"Nedir bu tefrika, yâhu! Utanmıyor musunuz?

Geçen fecâyî'e hâlâ inanmıyor musunuz?

Gömülmek istemiyenler boyunca hüsrâna;

Nifâkî gömmeli artık mezâr-ı nisyâna."⁽³⁴⁾

Halbuki İslâm dini kadar cemaatleşmeyi, birliği, kardeşliği, sosyal yardımlaşma ve bütünleşmeyi sağlayıcı toplumsal hükümleri vaazeden başka bir din gösterebilmek mümkün değildir. Öyle ki, cemaatle kılınması "müekked sünnet" olan beş vakit namaz kadar, bizi birbirimize tanıtan, aramızdaki birliği sağlayan ilâhî bir vasıta, bir bağ hangi dinde vardır? Zekât, ekonomik farklılıklardan dolayı meydana gelecek uçurumları önlediği gibi, bir tabakadakileri merhamet, şefkat, diğer tabakadakileri hürmet, minnettarlık, duygularıyla birbirlerine bağlamıyor mu? Ya o, dünyanın her tarafından koşup gelen yüzbinlerce müslümanı senenin belli bir güntünde belli bir yerde toplayan hac kadar büyük, güçlü bir birlik bağı nerede görülmüştür?⁽³⁵⁾

Toplum içinde tefrikayı önleyici, cemaatleşmeyi, vahdeti sağlayıcı bunca ibadetlere rağmen, sosyal bütünleşmenin sağlanamaması Mehmet Âkif'e göre, İslâm'ın değer hükümlerinin aslî hüviyetlerinden sapma, özünden uzaklaşma, İslâm'ın bütüncül yaşanmaması, bir iki farzının o da yarım yamalak yerine getirilmesi yüzündendir. Halbuki "namazlar, zekâtlar, oruçlar, haclar, teâvünler, vatan-ı İslâm'ı müdafaa için hazırlıklar, cihadlar; tefrikadan, şakavetten çekinmeler, vahdetler, uhuvvetler; biribirine karşı merhametler, şefkatler, fisebilillah infaklar... hepsi ayrı ayrı farzdır. Ayrı ayrı borçtur. Namaz kılmakla, zekat sâkıt olmaz. Hacca gitmekle cihad borcu ödenmez, müslümanlar arasında tefrikalar, şikaklar çıkaran bir adam için verdiği zekât hiç bir vakit Allah'ın azabına karşı fidye-i necât olamaz."⁽³⁶⁾ O halde, tefrika ancak, toplum bireyleri arasında gerçek' İslâm anlayışının ve yaşayışının hakim olması ile önlenebilecektir.

Diğer yandan mevcut olumsuz` durumun sebeplerinden bir diğeri de kavmiyet yüzünden meydana gelen tefrikadır. Her alanda zayıf düşen Osmanlı toplumunun yakasına yapışan bu hastalık, çok uluslu Osmanlı toplum yapısını sarsıcı hatta parçalayıcı bir tehlike arz etmektedir. Batı orijinli olan bu akım,

(34) Safahat, "Dördüncü Kitap - Fatih Kürsüsünde", ss. 249-250.

(35) Mehmed Âkif, "Müslümanların Terakkileri İslam'a Sarılmalarına Bağlıdır", a.g.d, C.18, S. 465, 3 Kanun-ı Ewel 1336, s. 269.

(36) Mehmed Âkif, "Tam Müslüman Olmadıkça Felâh Yoktur", a.g.d, S.466, C. 8,13 Kanun-ı Ewel 1336, s. 279.

Fransız ihtilali ile ivme kazanmış, Osmanlı aydınının Batı ile teması bu düşüncenin Osmanlı ülkesinde de yayılmasına zemin hazırlamıştır. Artık, Türk gayr-i Türk, müslim gayr-i müslim bütün unsurları Osmanlılık adı altında birarada tutma gayretlerinin istenilen neticeyi vermediği görülmektedir. Dönemin İslâmcı aydınları, hiç olmazsa, Türk gayr-i Türk bütün müslümanları İslâm bağı ile birarada, bir bayrak altında tutabilme gayretine sarılmışlardır. İşte İslâmcı bir şair olarak Mehmet Âkif, din bağının, din kardeşliğinin vahdetin biricik anahtarı olduğunu, bu da elden giderse hüsrânın kaçınılmazlığını haykırır.

Mehmet Âkif in kavmiyetçiliğe karşı çıkışı iki açıdan ele alınabilir. Önce böyle bir düşüncenin İslâm'da yeri olmamasıdır. "... bilmiş olunuz ki müslümanlıkta kavmiyet yoktur. Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi vesellem Efendimiz Hazretleri; "Kavmiyet gayreti güdenler bizden değildir," buyurmuştur. Şayet kiminiz Araplığına, kiminiz Arnavutluğuna, kiminiz Türklüğüne, kiminiz Kürdlüğüne sarılacak, sizi rabitaların en metini ile birleştirmiş olan din kardeşliğini bir tarafa bırakacak iseniz, neûzubillah, hep'niz için hüsrân-ı mübin muhakkaktır."⁽³⁷⁾

"Hani, milliyetin İslâm idi.. Kavmiyyet ne?
Sarılp sımsıkı dursaydın a milliyetine.
Arnavutluk ne demek? Var mı şeriatta yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!
Arabın Türke; Lâzın Çerkese, yâhud Kürde;
Acemin Çinliye rüchânı mı varmış? Nerde!
Müslümanlık'ta "anâsır" mı olurmuş? Ne gezër!
Fikr-i kavmiyyeti tel'in ediyor Peygamber."⁽³⁸⁾

Mehmet Âkif, inanç temeline dayalı bir milliyet görüşüne sahiptir. Ona göre, aynı dinden olanlar millettir.

"Ne fırka herzesi lâzım, ne derd-i kavmiyyet;
Bizim diyânete sığmaz sekiz, dokuz millet!"⁽³⁹⁾

O, milliyete değil, kavmiyete karşıdır. T.B.M.M'nin 20 Şubat 1338 (1922) tarihli celsesinde, Antalya mebusu Hamdullah Suphi'nin konuşması

(37) Mehmed Âkif, "Hucurat Suresinden" a.g.d, 7 Haziran 1328 C. 8-1, s.198-16, S. 294

(38) Safahat, "Üçüncü Kitap-Hakkın Sesleri", s.187.

(39) Safahat, "Dördüncü Kitap-Fatih Kürsüsünde", s. 251.

arasında; "... Aranızda Burdur meb'us-i muhteremi Mehmed Âkif Bey'le ben birbirine mütenâkız görülen bir yolda senelerce çarpıştık. Kendileri milliyetperverliğin daima aleyhinde enfes şiirler yazmışlardır." demesi üzerine; "Ben kavmiyet aleyhinde bir adamım, milliyet aleyhinde değil"⁽⁴⁰⁾ diyerek müdahale etmiş ve düzeltmiştir.

İkinci husus ise, kavmiyet düşüncesinin müslümanlar arasındaki birliği bozacağı, millet ve vatan bütünlüğünü parçalayacağıdır. "Felâket-i hâzıranın nâmütenâhi esbabı var ki en birincisi kavmiyet yüzünden meydana alan tefrikadır. Yalnız dört, beş senedir bu yüzden ne hâle geldik; kavmiyet gayretiyle ayaklananları islah için ordumuzu yorduk. İhtilalden çıktık ihtilale girdik; müşkilâtten çıktık müşkilâta düştük!"⁽⁴¹⁾

Mehmet Âkif, Araplık, Arnavutluk, Kürdlük, Türklük gibi akımların çok nazik bir durumda olan devleti böleceğine, İslâm milletinin birlikteliğini yıkacağına inanıyor ve şiddetle bu akımlara karşı çıkıyordu.

"Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Aynı milliyetin altında tutan İslâm'ı,
Fikr-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı milliyetin altında tutan İslâm'ı ,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir.
Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir.
Arnavutluk, Araplıkla bu millet yürümez..."⁽⁴²⁾

Halbuki "din-i mübîn kavmiyet, cinsiyet gibi insanları birbirinden uzaklaştıran esbabı aradan kaldırarak, dünyanın muhtelif noktalarındaki cemaatleri birleştirmiş iken, biz kalkıyoruz da aynı toprakta yaşayan cemaat-i İslâmiyyeyi kavmiyet hissiyle parçalamak istiyoruz!"⁽⁴³⁾

Fakat, İslâm'ın birleştirici değer hükümlerine ve normlarına rağmen, kavmiyetçi düşünce ve hareketler Osmanlı ülkesinde yayılmış önü alınamaz

(40) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.17, S. 72, Ankara 1958'den aktaran; Mehmed Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar, İst. 1987, s.183.

(41) Mehmed Âkif, "Birinci Mev'izâ", a.g.d, C. 9-2, S. 30-48 24 Kanun-i Sâni 1328, s. 274.

(42) Safahat, "İkinci Kitap-Süleymaniye Kürsüsünde", s.163.

(43) Mehmed Âkif, "Hucurat Sûresinden", a.y.

bir hâle gelmiştir. Bundan ilk yararlananlar gayr-i müslim azınlıklar olmuş, ne yazık ki, daha sonra da Batılı sömürgecilerin - İngilizler başta olmak üzere - kışkırtmalarıyla müslüman unsurlar da Osmanlıya karşı ayaklanmışlardır. Zaman, Mehmet Âkif'i korkusunda haklı çıkarmış, kavmiyetçi hareketler Osmanlı devletinin yıkılış sebeplerinden olmuştur.

Mehmet Âkif, ileri bir görüşle yıllar önce bu vahim sonucu sezmiş, yıkılışı önleyebilmek için, sadece şiir ve vaazlarıyla toplumun her kesimini uyarmakla kalmamış, bazı girişimlerde de bulunmuştur. Mesela; 20 Kânunsânî 1328 (20 Ocak 1912)'de verdiği bir vaazında⁽⁴⁴⁾ Avrupalıların, tarihte birçok örnekleri olduğu gibi, zabtetsmeyi kararlaştırdıkları ülkelerde tefrikayı bir öncü kuvvet olarak kullanarak, o ülke insanlarını birbiriyle boğuşturup düşman ettikten sonra üzerlerine çullandıklarını anlatır. Takip ettikleri bu siyasetin hiç değişmediğini, bunun için müteyakkız olunmasını ve bu oyuna gelinmemesini ister. Yine, 18 Mart 1915 (5 Mart 1331) 'de Berlin'de yazdığı bir şiirinde müslümanlar arasında kavmiyet düşüncesinin, İslâm dünyasını parçalamak için İngilizler tarafından, emperyalist amaçları için sokulduğunu kendi ağızlarından ifade eder:

"Ne söyleyip duruyor, görmedin mi İngilizi:

.....

Hem öyle zorla değil, çünkü "fıkr-i kavmiyyet"

Eder bu gayeyi teshile pek büyük hizmet."⁽⁴⁵⁾

Mehmet Âkif, 12 K. evvel 1334 (12 Aralık 1918)'de Sebilürreşad'da çıkan bir yazısında⁽⁴⁶⁾ da, altı-yedi yıl önce (1911 veya 1912'de) kendisinin çağrısıyla gerçekleşen bir toplantıdan bahsetmektedir. Bu toplantıya katılan, Arnavut, Arap, Türk, Kürd liderlerden kavmiyetçiliği körüklememelerini ister. Onlara kavmiyet akımının en uygar, en gelişmiş toplumları bile birbirine düşürdüğünü, bizim gibi istisnasız hemen hepsi câhil olan, irşad ve ikaza muhtaç durumdaki İslâm unsurlarını ise tarumar edeceğini anlattıktan sonra, onlara şöyle bir teklif getirir: Müslüman unsurların liderleri Hilâfet merkezinde, ortak bir politika belirleyerek aynı çatı altında birleşmeli, aradaki İslâm bağını

(44) Mehmed Âkif, "Birinci Mev'ıza", a.y.

(45) Bkz. Safahat, "Beşinci Kitap-Berlin Haaraları", s. 307.

(46) Bkz. Mehmed Âkif, "Köy Hocası", a.d., C. 15, S.382, 1? K. Evvel 1334, s. 331-332.

devam ettirip, güçlendirmek şartıyla, her kavmin aydınları, ileri gelenleri; mensubu oldukları kavmi, dil ve kültür alanlarında olduğu gibi ilim, servet, ticaret ve san'atta da ileri bir duruma getirmek için büyük bir gayretle çalışmalıdırlar. Böylece ayrı ayrı çalışıp ilerlemiş bu parçaların birleşmesinden ileri, mükemmel bir bütün meydana gelecektir. Yani, sosyal unsurlarla birlikte devlet de güçlenecektir. Fakat, Akif'in bu teklifi kabul görmemiş, bu tarihi fırsat da değerlendirilememiştir.

Özetle Mehmet Âkif, dönemin şartları içinde, memleketin kuruluşu için en sağlıklı çözümlü; mutlak çoğunluğu oluşturan müslüman unsurları İslâm bağı ile birbirlerine sıkıca bağlamakta, müslüman olmayanları da vatan bağı ile o çoğunluğa ilhak etmede ⁽⁴⁷⁾ buluyordu

Mehmet Âkif'in görüşlerini kendi zamanı ve şartları gözönünde bulundurularak değerlendirmek gerekir. Gerçekten o zaman için, kavmiyet akımlarına olur vermek,devletin çözülme ve parçalanmasına göz yummak demektir. Nitekim, aynı düşünceyi Namık Kemal'de de görüyoruz. O da, çok renkli toplum yapısına sahip Osmanlı'nın bütünlüğünün korunabilmesi için Osmanlılık düşüncesinin gerekliliğini savunuyor, başka türlü düşünmenin devletin çöküşünü kolaylaştıracağını söylüyordu.⁽⁴⁸⁾ Fakat, değişen şartlar, kavmiyet akımlarının önlenemez yükselişleri, korkulan sonucu doğurmuştur.

Sonuç olarak, Mehmet Âkif, bir yandan toplumsal sorunları bütün çıplaklığıyla ortaya seren, içinde yaşadığı toplumun sorumluluğunu en içten duyan ve yaşayan realist bir şair, diğer yandan da, sorunlara getirdiği çözüm önerileriyle toplumu ulaştırmak istediği hedefler bakımından da idealist bir şair, düşünce ve eylem adamıdır. O'na göre, bütün olumsuz durumların temelinde dinin aslî kaynaklarından uzaklaşma bulunmaktadır. Bu nedenle O, uzun yılların ihmâli sonucu oluşmuş yanlış din anlayışına karşı çıkmış, dinin şekli-sahihini, devr-i ashabdaki şeklini" yeniden hayata hâkim kılma mücadelesi vermiştir.

(47) Mehmed Âkif, "Açık Mektub-Ebu'z-Ziya Tefvik Efendiye". Sırat-ı Müstakim, C. 3, S. 78,18 Şubat 1325, s. 409.

(48) Faruk K. Timurtaş, a.g.e., s. 41.